

Geen theïst, maar wat dan wel?

Dick Vat (1944-2014)

Ten geleide

Met de titel van het artikel 'Geen theïst, maar wat dan wel' geeft Dick Vat goed zijn worsteling weer om Het Apostolisch Genootschap eenduidig te positioneren in het Nederlandse religieus-levensbeschouwelijke spectrum. Bij zijn plotseling overlijden op 7 januari 2014 had hij nog geen eenduidige conclusies getrokken.

Dick worstelt met typering en als pantheïstisch en panentheïstisch, theïstisch, agnostisch en holistisch, die allemaal min of meer passen op de grote pluriformiteit aan persoonlijke religieuze en spirituele oriëntaties die binnen Het Apostolisch Genootschap bestaat. Nu het Genootschap steeds minder in zichzelf gekeerd is en samenwerking met anderen zoekt, is een eenduidige typering van zijn gods- en mensbeeld in toenemende belangrijk. Met 'Geen theïst, maar wat dan wel' laat Dick zien, dat het niet eenvoudig is om deze eenduidige typering te vinden, vooral niet als deze enigszins bestand moet zijn tegen de snelle ontwikkeling die de apostolische oriëntatie doormaakt.

Dick was ervan overtuigd, dat Het Apostolisch Genootschap een brug kon slaan tussen 'vrijzinnig religieus' en 'spiritueel humanistisch'. Terecht wees hij erop dat het nodig is dat in de eerste plaats beide zijden verbonden willen worden en in de tweede plaats beide zijden Het Apostolisch Genootschap als bruggenbouwer accepteren. Daarvoor is nodig, dat Het Apostolisch Genootschap zich helder en eenduidig afficheert. Alleen dan kan het een krachtige, gewaardeerde partner zijn in het religieus-levensbeschouwelijke spectrum. Voor Dick was dat perspectief de discussie meer dan waard. Voor mij was het een voorrecht klankbord voor Dick te zijn.

Voor Het Apostolisch Genootschap is de discussie van vitaal belang.

Maarten Mulder

Verantwoording

Verscheidene versies van dit artikel werden gevonden in de nalatenschap van Dick Vat. Het is samengesteld uit de nieuwste versie gedateerd 5 juni 2013, die maar gedeeltelijk af was, en de op een na nieuwste versie, van 17 mei 2013. Beide versies waren voorzien van commentaar van MM (Maarten Mulder). Het werk aan het artikel werd vermoedelijk opgeschort, omdat Dick Vat en Maarten Mulder tezamen op verzoek van het bestuur van Het Apostolisch Genootschap de mogelijkheden onderzochten van deelname van het genootschap aan de Humanistische Alliantie. Door zijn vroegtijdig overlijden was het de auteur niet mogelijk zijn werk te voltooien. Het artikel in zijn huidige vorm is samengesteld door Rob Tijdeman. Zijn toevoegingen zijn aangegeven met RT.

Geen theïst, maar wat dan wel?

Deze intrigerende vraag stond op de omslag van het nummer van De Stroom van april 2013. In het betreffende artikel legt Dick Janknegt duidelijk uit dat hij zichzelf als atheïst ziet en niet als theïst. Uit de reli-test van Trouw was ook gebleken dat zijn opvattingen werden getypeerd als 'atheïstisch'. Zijn gedachtegang, om afstand te nemen van een actief sturende God (orthodox theïsme), is heel herkenbaar, maar het alternatief dat hij schetst is enigszins ongenueanceerd. Het perspectief van een spiritueel atheïsme als toekomst voor Het Apostolisch Genootschap is een persoonlijke voorkeur die voorbijgaat aan een aantal andere opties. Als iemand afstand neemt van het (orthodoxe) theïsme zijn er meerdere mogelijkheden voor religieuze of spirituele zingeving.

Dick Vat

Dit thema heeft indirect ook te maken met de positionering van Het Apostolisch Genootschap in het religieuze en levensbeschouwelijke landschap, nu en in de toekomst. Mede gezien het streven van Het Apostolisch Genootschap om meer zichtbaar te worden, is een heldere positionering van groot belang. In dit artikel worden, op hoofdlijnen, verschillende opties benoemd in hun onderlinge samenhang en ook in historisch perspectief. Hierbij wordt eerst ingegaan op de ontwikkelingen in Nederland en daarna specifiek op die in Het Apostolisch Genootschap. Tot slot wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste religieuze, spirituele en levensbeschouwelijke oriëntaties die een rol spelen bij de (toekomstige) positionering van Het Apostolisch Genootschap.

Deel 1. Ontwikkelingen in Nederland

Historisch perspectief

Na de Middeleeuwen is het religieuze landschap in de 15^e, 16^e en 17^e eeuw sterk veranderd door de Renaissance (o.a. Geert Grote, Erasmus) en de Reformatie (o.a. Luther, Calvijn). Hierbij is een grote verscheidenheid aan religieuze stromingen ontstaan. Deze stromingen beschouwden zich voor het merendeel als theïstisch en de vernieuwing lag meer in het vlak van de praktische invulling en vormgeving. Er ontstonden echter ook een aantal vrijzinnige stromingen zoals de Collegianten, de Remonstranten en de Doopsgezinden met vernieuwende visies op de relatie van God en mens. Er waren ook atheïstische en pan(en)theïstische onderstromen met als bekendste vertegenwoordigers van het pan(en)theïsme Giordano Bruno en Baruch de Spinoza. Deze ontwikkelingen resulteerden, aan het eind van de 18^e eeuw, in een heftige confrontatie tussen theïsme en atheïsme, de tijd van de Verlichting. Dit leidde uiteindelijk tot de Franse revolutie. Na deze turbulente periode kwam een tijd van religieuze herbezinning, de Romantiek, waarin veel nieuwe christelijke, vaak charismatische, stromingen zijn ontstaan. Het begin van de apostolische beweging in Engeland, in 1830, is daar een voorbeeld van. Het atheïsme ontwikkelde zich ook verder in politieke richting o.a. door Karl Marx. Het resultaat was een zeer pluriform landschap van religies en levensbeschouwingen.

Recente ontwikkelingen

In de 20^e eeuw heeft deze ontwikkeling naar meer pluriformiteit zich verder doorgezet. Opvallend hierbij is dat, onder invloed van de twee wereldoorlogen,

zowel het klassiek (orthodoxe) theïsme als het klassieke atheïsme onder druk kwamen te staan. Het geloof in een almachtige God werd door de holocaust sterk ondermijnd. De dreiging en daarna de ondergang van het communisme ondermijnde het atheïstische ideaal. Door deze combinatie van factoren is bijvoorbeeld de oosterse spiritualiteit, zoals het Zenboeddhisme sterk in de belangstelling komen te staan. De aandacht voor individuele zelfontplooiing sloot goed aan bij de maatschappelijke trend naar individualisering. In de achterliggende eeuw zette, om dezelfde redenen, ook de vernieuwing binnen de christelijke kerken door. Er ontstond een vrijzinnig theïstische theologie onder invloed van o.a. Bonhoeffer, Barth, Schillebeeckx, en Eugen Drewermann. Deze laatste wordt door velen beschouwd als een pan(en)theïst.

Atheïsme

Het onderscheid tussen theïstisch en niet-theïstisch wordt grondig geanalyseerd in een boek van Stenger [Ste]. Het verschil kan als volgt kort worden getypeerd:

Theïstisch: God scheidt de hersenen

Niet-theïstisch: De hersenen scheppen God (d.w.z. het godsbeeld, DV)

Het huidige beeld bij de discussie tussen theïsme en atheïsme wordt nog steeds in belangrijke mate bepaald door de heftige periode van de Verlichting. Een belangrijk kenmerk van deze confrontatie was en is nog steeds dat het niet alleen ging om een filosofisch/theologisch debat over het bestaan van een sturende en straffende God, maar ook om een sociale en maatschappelijke revolutie. De atheïsten waren sterk gekant tegen de vermenging van kerkelijke en wereldlijke machten. De nu gangbare scheiding tussen kerk en staat stamt uit die periode. Een gevolg van deze sterke polarisering was dat atheïsten het nut van ieder geloof in God of goden ontkenden. Een complicerende factor in de huidige discussies is dat er meerdere interpretaties zijn van het begrip atheïsme.

Atheïsme wordt, in navolging van het Verlichtingsdenken, vaak gebruikt en begrepen in de zin van antikerkelijk en antireligieus. Dit klassiek atheïsme verwerpt dus iedere vorm van geloven, omdat dit direct geassocieerd wordt met geloven in bovennatuurlijke krachten. Religieus humanisme is in deze optiek een contradictie. Een mildere, postmoderne visie is een atheïstisch standpunt waar wel ruimte is voor niet-theïstische vormen van religie of spiritualiteit. Het pan(en)theïsme wordt hierbij erkend, ook door de atheïst Richard Dawkins, als een niet-theïstische vorm van religie.

Pantheïsme en panentheïsme

Al vanaf de oudheid zijn er alternatieve religieuze en spirituele stromingen geweest, die door de theïstische godsdiensten als ketters werden beschouwd. Een van deze stromingen is het pan(en)theïsme. De Italiaanse monnik Giordano Bruno werd in de 16^e eeuw ter dood veroordeeld vanwege zijn pantheïstische ideeën. De Nederlandse filosoof van Portugese afkomst, Baruch de Spinoza, werd in het midden van de 17^e eeuw in Amsterdam verstoten uit de joodse gemeenschap.

Zijn werken (o.a. de Ethica) hebben een belangrijke rol gespeeld bij het bekend worden van deze stroming in heel Europa. Door historicus Jonathan Israël wordt hij wel beschouwd als de wegbereider van de 18^e eeuwse verlichting [Isr]. Ook in de 19^e en 20ste eeuw heeft Spinoza een grote invloed gehad op de vrijzinnige stromingen in Nederland en vooral in Duitsland. (De zgn. Pantheïsmus Streit.)

Pantheïsme en panentheïsme zijn twee filosofische stromingen die geplaatst kunnen worden tussen (vrijzinnig) theïsme en atheïsme. In het pantheïsme erkent men geen bovennatuurlijke (theïstische) God, maar gebruikt met wel het godsbeeld van een niet sturende immanente God die geheel samenvalt met de natuur, het universum. Vanuit een materialistisch atheïstisch wereldbeeld bestaat de natuur alleen uit materie en zijn alle onzichtbare en onmeetbare invloeden onnatuurlijk.¹ Vanuit een holistisch² wereldbeeld bestaat er een samenhang tussen materie en geestkracht en bestaan er emergente³ eigenschappen waardoor het geheel meer is dan de som van de delen. Vanuit deze visie past een pantheïstisch godsbeeld goed binnen een holistisch wereldbeeld. Vanuit een vrijzinnig theïstisch wereldbeeld worden deze emergente eigenschappen gezien als een invloed van een God met persoonlijke eigenschappen. De door Ronald Plasterk geïntroduceerde term 'ietsisme' heeft waarschijnlijk te maken met dit wereldbeeld.

Overigens zijn de filosofen het er nog steeds niet over eens of Spinoza een atheïst, een pantheïst of een panentheïst was. Deze onenigheid hangt samen met hun verschil in visie op wat 'de natuur' is. Spinoza onderscheidt twee aspecten van de natuur (=God), namelijk 'scheppende natuur' en 'geschapen natuur' (*natura naturans* en *natura naturata*). Klassieke Verlichtingsatheïsten noemen Spinoza een pantheïst (bijv. Bertrand Russell), omdat ze geen boodschap hebben aan deze subtiele nuances in godsbeelden. Orthodoxe theïsten noemen Spinoza een atheïst, en vrijzinnige religieuzen en humanisten noemen Spinoza een panentheïst. Het pan(en)theïsme van Spinoza hoort thuis in het holistisch wereldbeeld. In de literatuur zijn er ook nog andere visies op het panentheïsme, die meer neigen naar een vrijzinnig theïstisch wereldbeeld. Dit maakt de discussie over dit onderwerp complex.

---

¹ Panentheïsme (Grieks: *pân*: alles, *en*: in, *theós*: God; 'alles in God') is een geloofsoopvatting die stelt dat het goddelijke doordringt in elk deel van de natuur en tijdloos zich verder uitstrekt. Dit in tegenstelling tot het pantheïsme dat stelt dat het goddelijke synoniem is met het universum. In sommige opvattingen is de natuur het manifeste deel van God, in andere opvattingen bevat de wereld ook een niet-goddelijk deel. (RT)

² Holisme (Grieks: *holon*: het geheel) is het idee dat de eigenschappen van een systeem niet kunnen worden verklaard door de **som** van alleen zijn componenten te nemen. (RT)

³ Emergentie is de ontwikkeling van complexe georganiseerde systemen die bepaalde eigenschappen vertonen die niet zichtbaar zijn door een reductie van hun delen.

Vrijzinnigheid

Het woord 'vrijzinnig' betekent ondogmatisch. Het woord moet daarom altijd gevolgd worden door een inhoudelijke typering: christelijk, religieus, theïstisch of geloofsgemeenschap. Bij 'vrijzinnig christelijk' blijven essentiële christelijke uitgangspunten van kracht: Jezus is de zoon van God en God heeft menselijke kenmerken. Bij vrijzinnig religieus⁴ ligt het accent op de religieuze dimensie van het individu los van kerkelijke dogma's (pan(en)theïstische religiositeit).

Globale religieuze en levensbeschouwelijke landkaart

In het artikel 'Schepping en evolutie, kun je dat combineren' [Vat] zijn vier typen wereldbeelden gedefinieerd. Bij elk van deze wereldbeelden horen bepaalde godsbeelden. In onderstaande tabel is dat globaal weergegeven.

Sector	Wereldbeeld	Godsbeeld
1.	Orthodox theïstisch	Almachtige straffende en sturende God
2.	Vrijzinnige theïstisch	Afstandelijke of mildere God met meer eigen verantwoordelijkheid voor de mens
3	Reductionistisch ⁵ /atheïstisch	Geen God of goden
4	Holistisch/spiritueel ⁶	Pan(en)theïstisch godsbeeld / geen God

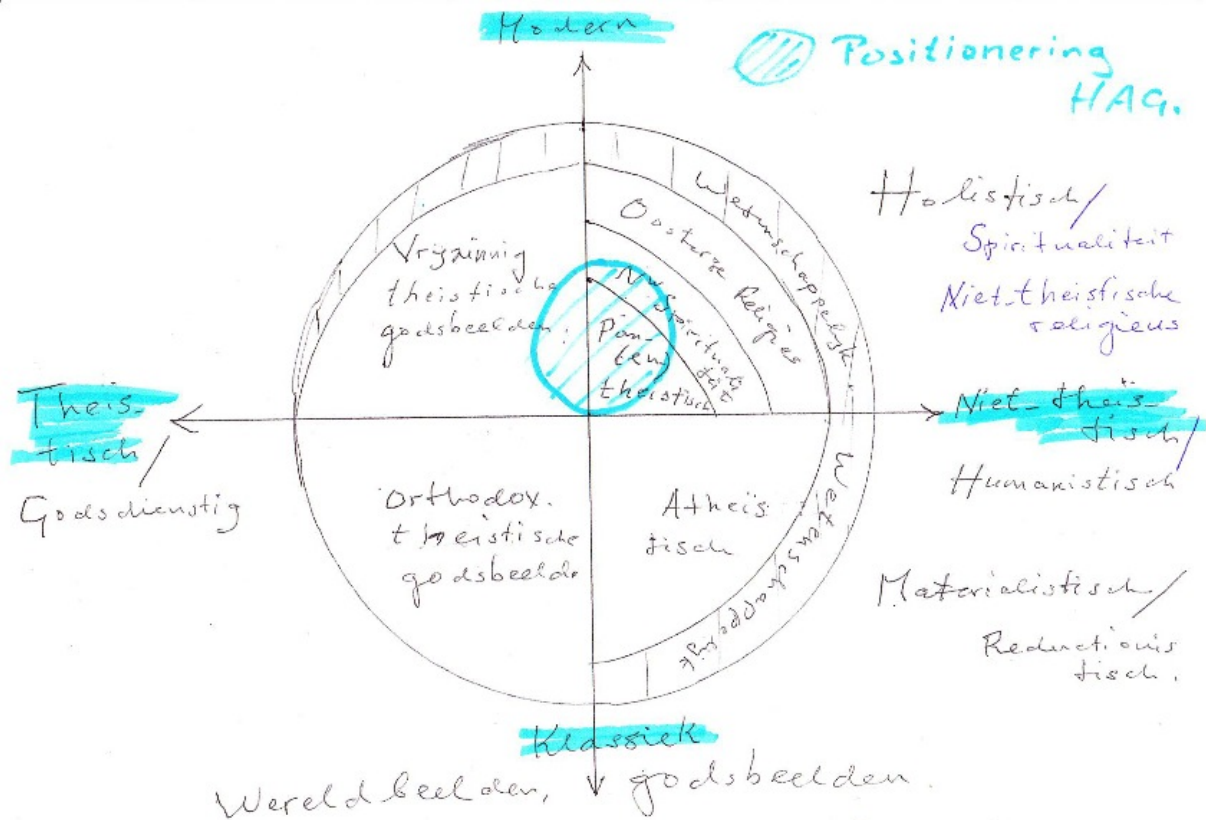
Parallel aan de ontwikkeling van het godsbeeld heeft ook het mensbeeld zich in de achterliggende eeuwen ontwikkeld. De grote lijn hierbij is dat de afnemende macht van God gepaard gaat aan een toenemende mondigheid van de mens. Bij een theïstisch wereldbeeld past een mens die zondig is en afhankelijk van Gods genade. In het Verlichtingsdenken is de mens een rationeel wezen dat zelf zijn normen en waarden bepaalt. Bij een vrijzinnig theïstisch wereldbeeld heeft de mens meer eigen verantwoordelijkheid, maar heeft hij toch nog een binding met een persoonlijke God op afstand ('vader-kind relatie'). Bij een holistisch wereldbeeld past een mens met een religieus of spiritueel bewustzijn dat hij zelf kan ontwikkelen.

---

⁴ Religie duidt op een algemene vorm van spiritualiteit, gevoelens en gedachten met betrekking tot de zin van het leven. Deze religiositeit kan al dan niet beschouwd worden in relatie tot een macht, of manifestaties van een macht, of een (bewust) niet nader gedefinieerd beginsel. (Zie Bijlage 1.)

⁵ Reductionisme is het tegengestelde van holisme, dus dat het geheel niet meer is dan de som der delen. Als consequentie wordt vaak beschouwd dat er niet meer is dan meetbaar en waarneembaar is. (RT)

⁶ Spiritueel is innerlijk openstaan voor wat het waarneembare te boven gaat. (RT)

De levensbeschouwelijke landkaart door Dick Vat getekend.

Humanisme en religie

De relatie tussen humanisme en religie is enigszins complex. Klassieke Verlichtingsatheïsten (sector 3) stellen dat religie en humanisme per definitie strijdig zijn. Hierbij gaan zij er vanuit dat religie gelijk staat aan theïstische godsdienst. In het (post)moderne humanisme van na de Tweede Wereldoorlog bestaat er duidelijk wel ruimte voor religie en spiritualiteit voor zover dit niet gekoppeld is aan een bovennatuurlijke God die rechtstreeks ingrijpt in de natuurlijke processen. Het religieus humanisme met een pan(en)theïstisch godsbeeld past heel goed binnen dit (post)moderne humanisme (sector 4). Volgens de 'Amsterdam Declaration' (zie Bijlage 2) past binnen het (post)moderne humanisme ook de agnostische positie waarbij gesteld wordt dat er geen definitief standpunt kan worden ingenomen over het bestaan van een theïstische God.

Deel 2. Relatie tot Het Apostolisch Genootschap

Recente ontwikkelingen in het apostolische gedachtegoed?

Vrijwel iedereen is het er over eens dat Het Apostolisch Genootschap in 1946 afscheid heeft genomen van het klassieke theïstische godsbeeld. In die zin is het standpunt van Dick Janknegt niet verrassend. Sinds 1946 wordt echter nog steeds het woord God gebruikt. Op grond van het voorgaande is het voor de hand liggend dat dit godsbeeld overeenkomsten heeft met vrijzinnig theïstische of pan(en)theïstische godsbeelden. Apostel van Oosbree⁷ had hier al de weg voor gebaad met zijn uitspraak “geloof bovenal in uzelf”. De apostolische godsbeelden van de laatste decennia bevinden zich op het grensvlak van wereldbeeld 2 en 4 (zie bovenstaande tabel). In de liederen zijn de achterliggende twintig jaar veel klassiek theïstische teksten vervangen door teksten die vrijzinnig theïstisch of pan(en)theïstisch zijn. In aansluiting met landelijke trends zijn godsbeelden steeds meer opgeschoven in de richting van het panentheïsme. De uitspraak van apostel L. Slok “Wij zijn er voor God” in 1948 was daarvan een eerste indicatie. Uit latere literatuur is gebleken dat apostel L. Slok⁸ geïnspireerd werd door C.J. Schuurman, die ook een pan(en)theïstische visie had (zie blz. 393-400 van [Bra]). De liedtekst “God in alles en in allen” heeft ook een duidelijk pan(en)theïstisch karakter. De titel van de expositie ‘Deel van het ondeelbare geheel’ is, via Abel Herzberg, rechtstreeks te herleiden tot het panentheïsme van Spinoza. In een recent artikel heeft J.L. Slok⁹ toegelicht dat hij geïnspireerd werd door het gedachtegoed van Giordano Bruno, die bekend staat als pan(en)theïst.

In aansluiting hierop werd in het begin van de 21ste eeuw gekozen voor een typering van Het Apostolisch Genootschap als religieus humanistisch. Het bleek in de praktijk niet eenvoudig om dit te onderbouwen en te communiceren. In het KASKI-onderzoek uit 2007 werd het genootschap getypeerd als een ‘atheïstische godsdienst’.

Binnen het apostolisch gedachtegoed speelt ‘het geloof in de scheppende kracht van de liefde’ een belangrijke rol. Als die kracht zich manifesteert in de interactie tussen mensen, dan kun je zeggen dat deze liefde onderdeel is van het natuurlijke systeem. Deze opvatting sluit goed aan bij het panentheïstische godsbeeld. De omschrijving “god is het ondeelbare geheel van schepping en scheppingskracht” sluit hier goed bij aan. Vanuit dit perspectief kunnen veel apostolische teksten op een niet-theïstische wijze worden begrepen.

---

⁷ Geestelijk leidsman van 1910 tot 1946. (RT)

⁸ Geestelijk leidsman van 1946 tot 1984. (RT)

⁹ Geestelijk leidsman van 1984 tot 2001. (RT)

In aansluiting op de landelijke trend ontwikkelt ook het apostolische godsbeeld zich. Het huidige mensbeeld kan worden getypeerd als 'religieus humanistisch', omdat het enerzijds uitgaat van de eigen verantwoordelijkheid en anderzijds erkent dat de mens streeft naar verbondenheid met de medemens en het grote geheel (panentheïstische God). In deze visie heeft de mens een religieus besef dat gebaseerd is op de begrippen verwondering, verbondenheid en verantwoordelijkheid (zie Bijlage 1.)

Actuele discussie

In het artikel in De Stroom [Jan] neemt Dick Janknegt, net als de Verlichtings-atheïsten, impliciet afstand van de woorden 'God' en 'religieus' en kiest hij voor 'atheïstische spiritualiteit'. Deze positie past goed binnen het holistische wereldbeeld. Het voordeel hiervan is dat er geen moeilijke discussies meer hoeven te worden gevoerd over godsbeelden. In het artikel worden daarmee de religieus humanistische en de vrijzinnig religieuze typering, met een pan(en)theïstisch godsbeeld, bewust of onbewust buiten beschouwing gelaten. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de ontwikkelingen van het apostolische gedachtegoed in de achterliggende decennia, waarbij de theïstische kenmerken van het godsbeeld, vooral ook in de liederen, grotendeels zijn verdwenen en vervangen door een meer panentheïstisch godsbeeld.

Binnen Het Apostolisch Genootschap bestaat op dit moment een grote pluriformiteit aan persoonlijke religieuze of spirituele oriëntaties. De belangrijkste oriëntaties met bijbehorende godsbeelden zijn:

	Typering oriëntatie	Sector	Typerend godsbeeld
A.	Vrijzinnig christelijk	2	vrijzinnig theïstisch
B.	Vrijzinnig religieus	2 en 4	agnostisch
C.	Religieus humanistisch	4	pan(en)theïstisch
D.	Spiritueel humanistisch	4	niet-theïstisch/rationeel
E.	Nieuwe spiritualiteit	4	niet-theïstisch/intuïtief

De actuele vraag is welk profiel van Het Apostolisch Genootschap het beste past bij deze pluriformiteit. De recent gebruikte typering 'vrijzinnig humanistisch' betekent een duidelijke keuze voor het holistisch wereldbeeld (sector 4). Zij biedt ruimte voor oriëntaties A tot en met D uit bovenstaande tabel. Deze typering vraagt nog wel om een andere toelichting en onderbouwing. De kernvraag is: welke typering biedt de beste groeikansen voor de toekomst, zowel van binnenuit als van buitenaf?

Hoe nu verder?

De enige manier om hier helderheid over te krijgen is een interne en externe dialoog te houden zodat de gesignaleerde ontwikkeling in ons godsbeeld transparanter wordt en de gekozen typering voor Het Apostolisch Genootschap hierop aansluit. Hopelijk levert dit artikel daartoe een bijdrage.

Dankbetuiging

Met dank aan Maarten Mulder voor zijn praktische en stimulerende adviezen.

Bijlage 1.

Gebruikte begrippen bij de notitie ‘Religieus besef en beleven’¹⁰.

Religieus

In teksten van Het Apostolisch Genootschap komen regelmatig begrippen voor die verbonden worden met het woord ‘religieus’, namelijk

- religieus gevoel
- religieus besef
- religieus beleven

Het is niet eenvoudig te verwoorden wat we eigenlijk bedoelen met ‘religieus’. Er zijn vele definities van religie te vinden, maar geen algemeen geldende. Een redelijk algemene definitie is:

“In bredere zin duidt het woord ‘religie’ op een algemenere vorm van spiritualiteit, gevoelens, gedachten met betrekking tot de zin van het leven. Deze religiositeit kan al dan niet beschouwd worden in relatie tot een macht, of manifestaties van een macht, of een (bewust) niet nader gedefinieerd beginsel.”

Deze definitie heeft betrekking op zowel orthodoxe als vrijzinnige religieuze stromingen en vraagt om een nadere beschouwing.

Vrijzinnig religieus

In het achterliggende jaar heeft Het Apostolisch Genootschap er, bij de lancering van de nieuwe website, voor gekozen zich te positioneren als ‘vrijzinnige geloofsgemeenschap’. Bij de uitwerking van de begrippen is het dus logisch dat we uitgaan van de definities waarin dit vrijzinnige karakter tot uitdrukking komt.

---

¹⁰ De notitie ‘Religieus besef en beleven’ is een notitie van de gemeenschap Amersfoort van Het Apostolisch Genootschap. Dick Vat heeft deze bijlage geschreven en ook aan dit artikel toegevoegd.

In het kort gezegd komt het erop neer dat bij een vrijzinnig 'religieus beleven' de verbondenheid met God als universele scheppingskracht en daarmee met de schepping als geheel en de medemens in het bijzonder centraal staan. De relatie tot een almachtige of zelfstandig ingrijpende God is daarbij niet meer aan de orde.

Een interessante consequentie hiervan is dat het mensbeeld relatief meer aandacht krijgt. In deze notitie wordt aangesloten bij de actuele trend om te spreken van een holistisch mensbeeld waarbij lichaam, ziel en geest een zijn. In deze lijn kun je dus zeggen: "Een mens is een religieus wezen dat zoekt naar zingeving door (bewust) verbinding te maken met het grotere geheel." Het begrip 'religieus besef' sluit goed aan bij dit mensbeeld. Kort samengevat zouden we kunnen zeggen:

Onder religie (religare is Latijn voor verbinden) wordt verstaan: het samen zoeken naar betekenisvolle verbindingen uit een gedeeld verlangen naar zingeving.

Enkele jaren geleden was het gebruikelijk de apostolische levensvisie te typeren als 'religieus humanistisch'. Het is wellicht verhelderend te vermelden dat een religieus humanistische levensvisie niet strijdig is met de positionering als vrijzinnige geloofsgemeenschap. Het gebruik van de term 'vrijzinnig' heeft als voordeel dat deze omschrijving ruimer is en beter aansluit bij de religieuze cultuur van Het Apostolisch Genootschap waarin rituelen ook een belangrijke rol spelen.

Religieus gevoel

Het 'religieus gevoel' is een expressie van het gevoel van verwondering van de mens over zijn plaats in de schepping. De filosofe Renée van Riessen omschreef het als "... de totale ervaring van je menszijn en de ervaring van de werkelijkheid als een geschenk ...". De diepe verwondering over het mysterie van de schepping die dan ontstaat is basis van het religieus gevoel. Om dat gevoel te bewaren, te delen en te versterken proberen we het te verwoorden in verhalen, in muziek, in gedachten, in beelden ... . Daardoor worden we ons ook verstandelijk bewust van ons bestaan en voelen we ons verbonden met de schepping, met alle schepselen en in het bijzonder met medemensen en met het scheppingsmysterie. Deze bewustwording zouden we het 'religieus besef' of 'religieus bewustzijn' kunnen noemen.

Religieus besef

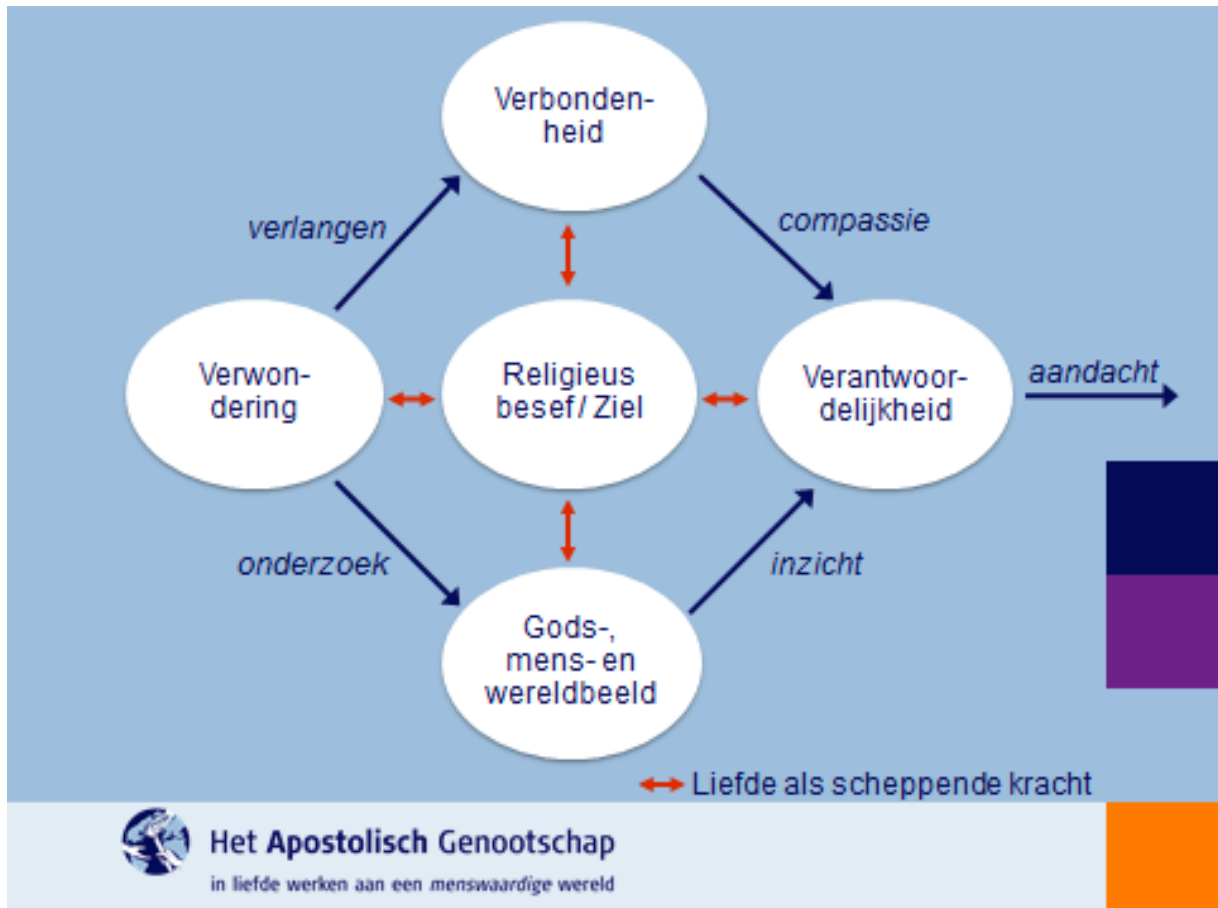
Religieus besef heeft te maken met het bewustzijn van je religieus gevoel (verwondering) en de wil om dit gevoel, uit liefde voor het geheel (verbondenheid), om te zetten in zinvol handelen (verantwoordelijkheid). Hierbij spelen de volgende begrippen dus een rol: verwondering, verbondenheid, verantwoordelijkheid. Deze woorden hebben vooral betrekking op het gevoel, de gezindheid en de motivatie. In onderstaande figuur is dit schematisch weergegeven.

Bij het versterken van het religieus besef komt er dus een rationele component bij: het bewustzijn van de wil om over te gaan tot zinvol handelen. Dit vraagt inzicht in je eigen mogelijkheden en inzicht in de sociale context en het bewustzijn om daarbij keuzes te maken.

Het gaat in feite om een transformatie van het religieus gevoel naar liefdevol handelen met als doel een meer menswaardige wereld te scheppen. Deze benadering van het religieus besef sluit aan bij actuele inzichten over een holistisch mensbeeld.

Het Gods-, mens- en wereldbeeld (de kern van het apostolisch gedachtegoed) en de daaruit voortvloeiende waarden hebben grote invloed op onze interpretatie van gebeurtenissen en onze reacties daarop. Dit bepaalt in belangrijke mate wat we verstaan onder 'zinnvol handelen'. Dit liefdevol en zinnvol handelen vormt ook de verbinding met de missie van Het Apostolisch Genootschap: 'In liefde werken aan een menswaardige wereld'.

Om in liefde en wijsheid te kunnen werken aan een (meer) menswaardige wereld is een krachtig religieus besef dus onmisbaar. Het religieus besef is het individuele bewustzijn om richting te geven aan de samenhangende zingevingsprocessen in onszelf.

Religieus beleven

Het begrip 'religieus beleven' willen we gebruiken in lijn met wat in het voorgaande is gezegd over vrijzinnig religieus. In die lijn is het leven vanuit de wil om zinnol en liefdevol te handelen in het samengaan met anderen en het andere een religieus beleven. Versterken van het religieus beleven (in het hier en nu) is enerzijds gericht op het versterken van het religieus gevoel en anderzijds ook op versterking van het religieus besef. Dit beleven vindt veelal plaats in een wisselwerking met medemensen die op dat moment gelijk gestemd zijn.

Een belangrijke mogelijkheid om dit religieus beleven te versterken is het houden van een eredienst waarbij zang en muziek een belangrijke rol spelen evenals

rituelen. Daarnaast kunnen ook andere ontmoetingen, meditaties e.d. een belangrijke rol leveren aan het versterken van het religieus besef en het religieus beleven.

Werkgroep Externe Dialoog Amersfoort

Bijlage 2. De Verklaring van Amsterdam¹¹

In 1952, tijdens het eerste Wereld Congres van Humanisten, hebben de stichters van de IHEU (The International Humanist and Ethical Union) overeenstemming bereikt over de formulering van de basisprincipes van het moderne humanisme. Ze noemden het 'The Amsterdam Declaration'. De Verklaring van Amsterdam van 1952 was een kind van zijn tijd. Bijvoorbeeld, het was opgesteld in de wereld van de Koude Oorlog en stelde dat "humanisten vertrouwen hebben dat de huidige crisis zal worden overwonnen."

Zoals past bij de aard van het humanisme – vriendelijk tegenover evolutie, wars van dogma – werd de verklaring in 2002 bijgesteld. Het Wereld Congres van Humanisten in dat jaar, precies 50 jaar later en weer in Nederland gehouden, nam unaniem een verklaring aan als 'The Amsterdam Declaration 2002'. Deze bijgewerkte verklaring werd unaniem aangenomen door de Algemene Vergadering van de IHEU en is dus de officiële verklaring van het wereldhumanisme.

Amsterdam Declaration 2002

Humanisme is de uitkomst van een lange traditie van vrij denken dat veel van wereldds grootste denkers en creatieve artiesten heeft geïnspireerd en zelf tot wetenschap heeft geleid.

De fundamenteën van het moderne humanisme zijn als volgt:

1. Humanisme is ethisch. Het bevestigt de waarde, waardigheid en autonomie van het individu en het tracht voor elk mens de grootst mogelijke vrijheid te hebben die overeenkomt met de rechten van anderen. Humanisten hebben de plicht om zorg te dragen voor de hele mensheid inclusief komende generaties. Humanisten geloven dat moraliteit een intrinsiek deel is van de menselijke natuur gebaseerd op begrip en bezorgdheid voor anderen, die niet van buiten hoeft te worden afgedwongen.
2. Humanisme is rationeel. Het is erop gericht wetenschap creatief en niet destructief te gebruiken. Humanisten geloven dat de oplossingen voor de wereldproblemen schuilen in de gedachten en activiteiten van mensen eerder dan in goddelijke tussenkomst. Humanisten verdedigen de toepassing van wetenschappelijke methoden en vrij onderzoek voor de problemen van de

---

¹¹ Origineel: <http://iheu.org/humanism/the-amsterdam-declaration/> , vertaling Rob Tijdeman.

menselijke welvaart. Maar humanisten geloven ook dat de toepassing van wetenschap en technologie moet worden afgestemd op menselijke waarden. Wetenschap geeft ons de middelen, maar menselijke waarden moeten de doelen bepalen.

3. Humanisme steunt democratie en mensenrechten, Humanisme streeft naar zo veel mogelijke ontwikkeling van elk mens. Het beschouwt democratie en menselijke ontwikkeling als mensenrechten. De principes van democratie en mensenrechten zijn van toepassing op vele menselijke relaties en niet beperkt tot staatszaken.
4. Humanisme dringt er op aan dat persoonlijke vrijheid gepaard moet gaan met sociale verantwoordelijkheid. Humanisme riskeert het om een wereld te bouwen op de idee van de vrije persoon die verantwoording aanvaardt voor de maatschappij, en onze afhankelijkheid van en onze verantwoordelijkheid voor de natuur erkent. Humanisme is ondogmatisch en legt geen geloofsovertuigingen op aan haar aanhangers. Het is dus gebonden aan onderwijs vrij van indoctrinatie.
5. Humanisme is een antwoord op de wijdverspreide vraag naar een alternatief voor dogmatische godsdienst. De leidende godsdiensten in de wereld claimen gegrond te zijn op openbaringen die voor alle tijden gelden, en veel van hen pogen hun kijk op de wereld aan de hele mensheid op te leggen. Humanisme erkent dat betrouwbare kennis van de wereld en onszelf voortkomt uit een continu proces van waarneming, evaluatie en herziening.
6. Humanisme waardeert artistieke creativiteit en verbeelding en erkent de macht van kunst om veranderingen te weeg te brengen. Humanisme bevestigt het belang van literatuur, muziek en de visuele en uitvoerende kunsten voor persoonlijke ontwikkeling en vervulling.
7. Humanisme is een levensbeschouwing die de maximale vervulling ten doel heeft door de cultivatie van ethisch en creatief leven en biedt een ethisch en rationeel middel om de uitdagingen van onze tijd het hoofd te bieden. Humanisme kan een levenswijze zijn voor iedereen overal.

Onze primaire taak is om mensen er op een eenvoudige wijze bewust van te maken wat humanisme voor hen kan betekenen en wat het voor hen met zich meebrengt. Door vrije informatie, de macht van de wetenschap en creatieve verbeelding te gebruiken voor de bevordering van vrede en in de dienst van compassie, vertrouwen we erop dat we de middelen hebben om de problemen waarmee we allen geconfronteerd worden op te lossen. We roepen allen op die deze overtuiging met ons delen om zich in deze onderneming met ons te associëren.

IHEU congres 2002

Literatuur

- [Bra] B.L. Brand, *Nieuw licht op oude wegen*, Eburon, Delft enz., 2013.
- [Isr] J.I. Israel, *Radicale Verlichting: hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden*, uitgeverij Van Wijnen - Franeker, 2005, 944 blz., ISBN 9051942397.
- [Jan] D. Janknegt, *Apostolisch en atheïst*, rubriek Verdieping nr. 14-2, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2013.
- [Slo] J.L. Slok, *Giordano Bruno. De filosoof die geen theoloog wilde zijn*, rubriek Verdieping nr. 11-2. www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2011.
- [Ste] Victor J. Stenger, *God, een onhoudbare synthese*, Veen Magazines, 2008, ISBN 978908571217.
- [Vat] D. Vat, *Schepping en evolutie*, rubriek Verdieping nr. 10-1, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2010.

© Rob Tijdeman
E-mail: tijdeman@ziggo.nl

Ir. Dick Vat (1944-2014) was vooral geïnteresseerd in de relatie van het gedachtegoed van Het Apostolisch Genootschap tot de filosofie. Hij was o.a. lid van de Spinoza-vereniging. Binnen het genootschap was hij o.a. actief in groepen die adviseren over positionering, strategie en externe contacten. Namens Het Apostolisch Genootschap was hij lid van het Amersfoorts Platform voor Levensbeschouwingen en Religies en was hij betrokken bij het formuleren van de Amersfoortse kern.